

מהו הגורם למהפך מ'ויתן להם אַחֲזָה ... בְּמִיטֵב הָאָרֶץ' ל'ועבדום ועינו אותם'?

א. הדרך לשעבוד

במעמד ברית בין הבתרים נתבשר אברהם על מציאות עתידית של זרות, שעבוד ועבדות:

"גַּר יִהְיֶה זְרָעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּן אֲנִי וְאַחֲרָי כֵּן יֵצְאוּ בְּרַכְשׁ גָּדוֹל: ... וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא שָׁלַם עֹן הָאֱמֹרִי עַד הֵנָּה"
(בראשית טו, "ג-ט"ז)

בשגרת חייו של אברהם, המצוי בעיצומו של תהליך הפצת דרך ה' בארץ ומנחיל ליושביה ערכי מוסר ומשפט, הנבואה העתידית מתארת מציאות בלתי נתפסת. האם ארץ ישראל הנמצאת בשלבים ראשונים של טיהור מתועבות היושבים בה, תופקר חזרה לידיהם של מטמאיה ותגאל בשנית רק כעבור ארבעה דורות? כיצד תתרחש ירידת צאצאי אברהם לארץ לא להם כששכחה של הארץ והחובה המוסרית להאחז בה היא מאבני היסוד של חינוך הבית? הפרשות האחרונות של ספר בראשית (וישב-ויגש) מתארות את תהליך הירידה למצרים צעד אחרי צעד, שלב אחרי שלב. באופן זה, רצף האירועים מתבהר היטב וניתן להסבר ביחס של סיבה ומסובב. נבואת העתיד הכמעט הזויה של גרות וזרות בארץ נכר בימי אברהם, קורמת עור וגידים עד להבשלת כל הגורמים לקליטתם של בני משפחת יעקב במצרים.

אם כן, מובנת תרומתו של המישור הטבעי, בתיאור הנסיבות הארציות והאנושיות שהובילו את בני יעקב למצרים, למימושה של ראשית החזון הא-לוהי 'כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם'. אולם, המעבר להתגשמות חלקה השני של הנבואה 'ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה' נדמה כפוסח על ההבטים הארציים והטבעיים.

המהלך המהיר והמעבר החד והבלתי מובן מתיאור יוסף כשליטה של מצרים בסיפורי בראשית האחרונים, למלך חדש הגוזר על צאצאי יוסף 'כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו', דורש הבנה של כמה שלבי ביניים טבעיים שהתרחשו בין שתי התקופות.

בעיונינו זה, ננסה לבדוק האם יש בכוחה של פרשת ויחי, המהווה חוליית מעבר בין התקופות, לגשר על פערי התקופה מבחינת תיאור הגורמים לתהליך הירידה במעמד העם ודמותו בעיניהם של המצרים.

את דברינו נחלק לשלושה סעיפים:

- תהליך היווצרות תדמיתה המיתית של משפחת יוסף בעיני המצרים.
- ביטויה של התדמית בשנות שלטונו של פרעה
- הגורם לשינוי – צוואת 'אל נא קברני במצרים' וביטוייו בפרשתנו.

ב. יוסף ואבותיו בעיני מצרים

הכרות שליטי מצרים עם שושלת משפחת יוסף החלה בימי אברהם, שנים מועטות לאחר המסע הראשון לארץ ישראל. אברהם יורד מצרימה בעקבות הרעב הפוקד את הארץ.

לכאורה, מדובר באירוע שולי של תופעת הגירה בשנות רעב שהמצרים הורגלו אליה. אולם, רושמו של הביקור הנוכחי נחרת היטב בזיכרון הלאומי עקב הנגעים שפקדו את השליט המצרי:

"וַיִּנְגַע ה' אֶת פְּרֵעָה נְגַעִים גְּדֹלִים וְאֶת בֵּיתוֹ עַל דְּבַר שְׂרֵי אֲשֶׁת אַבְרָם"
(בראשית י"ב, "ז")

המצרים, המאמינים במאגיה, מבינים שהנגע שפגע במלכם הינו אירוע בעל משמעות מיתית. גם בעיניהם, התערבות הא-ל להגנת אברהם מעידה על מעמדו הרם. הפעולה השמיימת לטובתו של אברהם יצרה חשש מפניו, ועל כן המלך בכבודו ובעצמו ממנה שיירה של אנשים שתדאג להוציאו מתחומי הממלכה. כמובן, לא לפני שהוא מחזיר לאברהם את אשתו, ומנטרל את הגורם לכעס השמימי:

"...וַעֲתָה הִנֵּה אֲשַׁתְּךָ קַח וְלֵךְ: וַיֵּצֵא עָלָיו פְּרֵעָה אֲנָשִׁים וַיִּשְׁלְחוּ אֹתוֹ וְאֶת אֲשֶׁתוֹ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ"
(שם "ט-כ")

המפגש הבא עם בן המשפחה מתרחש כששירת הישמעאלים מוכרת את יוסף לשר הטבחים המצרי. לכאורה, שוב מדובר במסחר עבדים מוכר במצרים, שלא אמור לעורר רושם מיוחד. אולם נוכחותו של העבד העברי, מביאה לברכת הא-ל. חריגותו של האירוע בנוף המצרי מוצאת את ביטויה בהדגשת הכתוב את עוצמת ההתפעלות, מנקודת המבט של פוטיפר, ואת מנעד הסמכויות שהעניק בידי בעקבות ברכה זו:

"וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מְצַלִּיחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרָי: וַיֵּרָא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מְצַלִּיחַ בְּיָדוֹ: וַיִּמְצָא יוֹסֵף חֵן בְּעֵינָיו וַיִּשְׁרַת אֹתוֹ וַיִּפְקְדֵהוּ עַל בֵּיתוֹ וְכָל יֵשׁ לוֹ נָתַן בְּיָדוֹ: וַיְהִי מֵאִזְ הַפְּקִיד אֹתוֹ בְּבֵיתוֹ וְעַל כָּל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ וַיִּבְרָךְ ה' אֶת בֵּית הַמִּצְרָי בְּגִלְלַת יוֹסֵף וַיְהִי בְּרִכְתּוֹ ה' בְּכָל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ בְּבֵית וּבְשָׂדֵה: וַיַּעֲזֹב כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיַד יוֹסֵף וְלֹא יָדַע אֶתוֹ מֵאוֹמֶה כִּי אִם הִלְחֵם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל ..."
(שם "ל"ט, ב-ו')

עלילת אשת פוטיפר על העבד העברי, שהביאה לברכת הא-ל בבית אדוניו, הופצה ברחוב המצרי בגרסתה השקרית: "בָּא אֵלַי הָעֶבֶד הָעִבְרִי אֲשֶׁר הֵבֵאתָ לָנוּ לְצַחֵק בֵּי: וַיְהִי פְהַרְמִי קוֹלִי וַאֲקָרָא וַיַּעֲזֹב בְּגָדוֹ אֶצְלִי וַיִּנָּס הַחוּצָה"
(שם, "ז-ח")

אף על פי כן, נדמה כי פוטיפר אינו קונה את גרסתה, ונאלץ למראית עין להיפרע מעבדו על נסיון הפגיעה באשתו. ההוכחה לפקפוק של פוטיפר בגרסת אשתו נלמדת מהעובדה שיוסף אינו מוצא להורג על ידי שר הטבחים, האמון על ביצוע גזרי דין מסוג זה¹. במקום זאת, יוסף מושם במשמר², אגף בית כלא השמור לעברייני צווארון

¹ ראו בתרגומי אונקלוס ובמיוחס ליונתן, וברשב"ם ("ל"ט, א'): "שר הטבחים" - על ידו נידונין הנרצחים והאסורים בבית הסוהר שלר".

² המילה משמר נזכרת בתחילתו של הסיפור, ואילו מאוחר יותר מוצא יוסף מן הבור, מה שנראה כמקבילה לצינוק, שכן יוסף צריך להתגלח ולהחליף שמלותיו בעת היציאה ממנו. נראה שפניית יוסף לשר המשקים וטרוניתו על אי הצדק שנעשה לו על ידי פוטיפר, הם

ג. ביטויה של התדמית המיתית בשנות מנהיגותו של יוסף

שנות השובע והרעב במצרים מנוהלות על ידי יוסף ביד רמה. פרעה מאציל את כל סמכויות השלטון להכרעתו, ועבדי יוסף מציינים לכל מוצא פיו:

"וַתִּרְעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְעַק הָעָם אֶל פְּרֹעֶה לֵאמֹר וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה לְכָל מִצְרַיִם לְכוּ אֵל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ" (שם מ"א, נ"ה)

גם פקודותיו הבלתי מוסברות של יוסף, להענקת הטבות ומענקים לעשרת החשודים בריגול, על חשבון כספי המצרים, מתבצעות ללא פוצה פה:

"וַיֵּצֵא יוֹסֵף וַיְמַלְאוּ אֶת כְּלֵיהֶם בָּר וַלְהִשִּׁיב כֶּסֶפְהֶם אִישׁ אֶל שֻׁקוֹ וְלָתֵת לָהֶם לְדָרְךָ וַיַּעַשׂ לָהֶם כֵּן" (שם מ"ב, כ"ה)

עם החמרת מצב הרעב, הופך יוסף לבעליהן של כל אדמות מצרים, ואת בעליהן המקוריים הוא קונה במעמד של אריסים. באותו זמן נהנים בני משפחתו של יוסף מאספקת מזון סדירה:

"וַיּוֹשֶׁב יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחָיו וַיִּתֵּן לָהֶם אֶחָהּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמִיטַב הָאָרֶץ בְּאֶרֶץ רַעַמְסֵס כְּאֲשֶׁר צִוָּה פְּרֹעֶה: וַיַּכְלִל יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחָיו וְאֶת כָּל בֵּית אָבִיו לָחֶם לְפִי הַטֹּף: וְלָחֶם אֵין בְּכָל הָאָרֶץ כִּי כָבֵד הָרָעַב מְאֹד וַתִּלָּה אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶרֶץ כְּנָעַן מִפְּנֵי הָרָעַב" (מז, ו"א-ו"ג)

"וַיִּקַּן יוֹסֵף אֶת כָּל אֲדַמַּת מִצְרַיִם לְפְרֹעֶה כִּי מְכֹרוּ מִצְרַיִם אִישׁ שְׂדֵהוּ כִּי חִזַּק עֲלֵהֶם הָרָעַב וַתְּהִי הָאָרֶץ לְפְרֹעֶה: וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל הָעָם הֵן קָנִיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֶת אֲדַמַּתְכֶם לְפְרֹעֶה הֵא לָכֶם זֶרַע וּזְרַעְתֶּם אֶת הָאֲדָמָה" (כ"ז; ל)

יוסף שותף לתיקון חוקים בעלי תוקף מחייב בתולדות הממלכה המצרית:

"וַיֵּשֶׁם אֶתְהָ יוֹסֵף לְחֹק עַד הַיּוֹם הַזֶּה עַל אֲדַמַּת מִצְרַיִם לְפְרֹעֶה לְחֹמֶשׁ רַק אֲדַמַּת הַפְּהָנִים לְבָדָם לֹא הִיְתָה לְפְרֹעֶה" (שם כ"ו)

יוסף נתפס על ידי סביבתו, כמי שנתון לברכת האל, וכמי שמשפיע מברכה זו על כל סביבתו. סוכן בית יוסף מרגיע את דאגת אחיו לנוכח הכסף המושב באמתחתם, ומסביר כי זכו לחסדיה של אותה ברכת אל-המלווה את אדונם:

"וַיֹּאמֶר שְׁלוֹם לָכֶם אֵל תִּירָאוּ אֶל־הַיִּכָּם וְאֶל־הַיִּי אֲבִיכֶם נָתַן לָכֶם מִטָּמוֹן בְּאִמְתַּחְתֵּיכֶם כֶּסֶפְכֶם בָּא אֵלַי וַיּוֹצֵא אֱלֹהִים אֶת שְׁמֵעוֹן" (מג, כ"ג)

וכפי שמפרש הרשב"ם:

"ווא-להי אביכם: הכל היו יודעים שמלומדים בניסים היו" (רשב"ם שם)

מעמדו הרם של יוסף וההילה המיתית האופפת את דמותו, מסבירה את המאמצים, היוצאים מגדרם, של פרעה ושל עבדיו בהכנת המסע לקליטתו של יעקב במצרים ואת משאבי הממלכה שנתרמו לצרכי המשפחה על אף תקופת החרום:

"וְהַקֵּל נִשְׁמַע בֵּית פְּרֹעֶה לֵאמֹר בָּאוּ אֲחֵי יוֹסֵף וַיִּיטַב בְּעֵינֵי פְּרֹעֶה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו: וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה אֶל יוֹסֵף אָמַר אֵל אַחִיד זֹאת עָשׂוּ טַעֲנוּ אֶת בְּעִירְכֶם וּלְכוּ בָאוּ אֶרְצָה כְּנָעַן: וַיִּקְחוּ אֶת אֲבִיכֶם וְאֶת בְּתִיכֶם וּבָאוּ אֵלַי וְאֶתְנָה לָכֶם אֶת טוֹב אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶכְלוּ אֶת חֶלֶב הָאָרֶץ: וְאֶתְהָ צִוִּיתָה זֹאת עָשׂוּ קָחוּ לָכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עֲגָלוֹת לְטַפְכֶם וּלְנִשְׁיֵכֶם וּנְשֵׂאתֶם אֶת אֲבִיכֶם וּבְאֶתְהָם: וְעִינְכֶם אֵל תַּחַס עַל כְּלִיכֶם כִּי טוֹב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָכֶם הוּא" (מה, ט"ז-כ')

לבן, אף על פי שהוא נאשם לכאורה בעבירת אלימות. כמו כן, פוטיפר נעתר להצעת פרעה להשיא את בתו אסנת, לאותו עבד מצרי, שנסה כביכול לשכב עם אשתו.

על רישומו של הסיפור בקרב המצרים על פי גרסתו האמתית, ניתן ללמוד מאגדה מצרית קדומה 'סיפור שני האחים' המתוארכת לאותה תקופה. האגדה מספרת על רועה צאן בשם בַּאֲתָא, שהתגורר בבית אחיו הבכור אַנְפּוֹ שהיה איכר. באחד הימים בשעת עבודת השדה נשלח בַּאֲתָא לבית אחיו להביא זרעים. אשת אחיו ניסתה לפתותו והוא דחה אותה. האשה העלילה על האח הצעיר שהוא ניסה לשכב עמה, ומששמע על כך בַּאֲתָא, החל נס על נפשו. אַנְפּוֹ השתכנע בסופו של דבר מגרסתו של בַּאֲתָא והרג את אשתו.³

אין צורך בחדות אבחנה כדי להתרשם מדמיונם של שני הסיפורים. יתכן כי הרושם האדיר שיצרו גינוניו האציליים של העבד העברי הפכה למיתוס מצרי.

כישוריו של יוסף בפתרון החלומות עוררו באופן מובן הערצה מצרית, שבאה לידי ביטוי במינוי חסר התקדים של העבד הזר, אסיר משוחרר, לשליט מצרים שעל פיו ישק דבר. מעיני המצרים לא נסתרת העובדה שיוסף נתון להשפעת כוחם של האלים (על פי תפיסתם):

"וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה אֶל עֲבָדָיו הֲנִמְצָא כִּזֶּה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ: וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה אֶל יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֶל־הָאֵלִים אוֹתְךָ אֵת כָּל זֹאת אֵין נְבוֹן וְחָכָם כְּמוֹךָ: אֵתְהָ תִהְיֶה עַל בֵּיתִי וְעַל פִּידִי יִשָּׁק כָּל עַמִּי רַק הַפֶּסֶא אֲגַדֵּל מִמֶּךָ: וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה אֶל יוֹסֵף רְאֵה נָתַתִּי אֶתְךָ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם: וַיֹּסֶר פְּרֹעֶה אֶת טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֶתְהָ עַל יַד יוֹסֵף וַיִּלְבַּשׂ אֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ וַיִּשֶׂם רֶבֶד הַזָּהָב עַל צַוְאָרוֹ: וַיַּרְכֵּב אֹתוֹ בְּמַרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו אַבְרָךָ וַנְתֹן אֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם: וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה אֶל יוֹסֵף אֲנִי פְרֹעֶה וּבְלַעֲדִידְךָ לֹא יָרִים אִישׁ אֶת יָדוֹ וְאֶת רַגְלוֹ בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (מא, ל"ח-מ"ד)

שאלתו הרטורית של פרעה 'הנמצא כזה איש אשר רוח א-להים בו' נותרת ללא מענה, שכן אין חולק על עמדתו. שתיקת שריו מביעה הסכמה מוחלטת למינויו, אף על פי שקרוב לוודאי, שעניניהם של שרים בכירים וותיקים היו נשואות לתפקיד רם מעלה זה.

ספרות המאגיה המצרית מרבה לעסוק בחלום כאמצעי לתקשורת עם עולם האלים. באחד החיבורים, המכונה 'מצבת הרעב', מתוארת מציאות בעלת קווי דמיון רבים לזו המתוארת בספר בראשית: רעב הנמשך שבע שנים, התייעצות המלך עם החכם, כהנים בעלי זכויות יתר, רפורמה אגררית שמטרתה למנוע רעב, וחלום שנותן השראה לפתרונות המוצעים⁴. אין ספק בקיומה של זיקה בין הסיפורים, המוכיחה שוב עד כמה הונצחה דמות המופת של יוסף בתודעה המצרית.

שגרמו להרעת תנאי כליאתו.

³ על אופיו של חיבור עיינו: נ' שופק, ספרות מצרים הקדומה וספרות המקרא, ספרות המקרא ב, ירושלים תשע"א, עמ' 619. לאגדה יש המשך מיתי המתאר את השכר שקבל בַּאֲתָא מאת האלים על מעשה גבורתו.

⁴ להרחבה עיינו: נ' שופק, 'עיון מחודש בחלומות השרים ופרעה בסיפור יוסף בזיקה לחלומות המצריים', שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום טו (תשס"ה), עמ' 55-95.

קָבַר: שָׁמָּה קָבְרוּ אֶת אֲבֹתָיִם וְאֶת שָׂרָה אֲשֶׁתוֹ שָׁמָּה קָבְרוּ אֶת יִצְחָק וְאֶת רִבְקָה אֲשֶׁתוֹ וְשָׁמָּה קָבְרָתִי אֶת לָאָה: מִקְנֵה הַשָּׂדֶה וְהַמְעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ מֵאֵת בְּנֵי חַת" (מ"ט, כ"ט-ל"ב)

• יעקב מזכיר ליוסף את ברכת הארץ, ואת היעוד שיש לשובלת בה. מאופן ניסוח הדברים ניתן ללמוד כי התזכורת נועדה לשלול את מחשבת יוסף אודות מולדתם העתידית של בניו, על ידי הדגשת ארץ ישראל כאחוזת עולם, והבטחת תמריץ ישראלי בתמורה לעקירתם ממקום הולדתם:

"וַיֹּאמֶר אֵלָיו... וְנָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְיָרְעֶךָ אַחֲרַיִךְ אַחֲזַת עוֹלָם: וְעַתָּה שְׁנֵי בְנֵיךָ הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֵלַיךְ מִצְרַיִמָּה לִי הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה פְּרִאֲוֹבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי: וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר הוֹלַדְתָּ אַחֲרֵיהֶם לְךָ יִהְיוּ עַל שֵׁם אֲחֵיהֶם יִקְרָאוּ בְּנֵהֶלְתָּם" (שם מ"ח, ד'-ו')

• ההתנצלות על מקום קבורת רחל. יעקב חושש כי יוסף ילמד מתקדים קבורת רחל, ויקבור את יעקב במקום פטירתו, כדברי רש"י (שם ז'): "ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך". על כן, מדגיש יעקב כי על אף שרחל לא נקברה בחלקת האדמה שיועדה לה, קבורתה התקיימה בארץ כנען:

"וְאֵנִי בָבֹאִי מִפְּדֹן מֵתָה עָלַי רַחֵל בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּדֶרֶךְ בְּעוֹד כְּבֹרַת אָרֶץ לְבָא אֶפְרָתָה וְאֶקְבְּרָה שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה הוּא בֵּית לְחָם" (שם ז')

• ברכת בני יוסף תלויה ועמדת בחזרתם לארץ: "הַמְלֵאךָ הַגָּאֵל אֹתִי מִכָּל רָע וְיִבְרַךְ אֶת הַנְּעָרִים וְיִקְרָא בְּהֵם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתַי אֲבֹרָהֶם וְיִצְחָק וְיַדְגָּו לְרֵב בְּקִרְבֵּי הָאָרֶץ" (שם ט"ז)

• בתפילתו האחרונה של יעקב הוא מביע משאלת לב לסייע א-לוהי בהשבת בניו לארצם: "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֵל יוֹסֵף הִנֵּה אָנֹכִי מֵת וְהִיָּה אֶ-לֹהִים עִמָּכֶם וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם" (שם כ"א)

• דברי הפרידה של יעקב לבניו, עוסקים גם בתיאור נחלתם העתידית בארץ ישראל. לשמעון ולוי נודע שאופי נחלתם יהיה שונה משל יתר אחיהם:

"אֲחֻלְקֶם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל" (שם מ"ט, ז')

נחלת יהודה תהיה באזור חקלאי אידיאלי לגידול גפנים. אסרי לגפן עירה עירו (שם י"א) ועוד. החשש של פרעה מקבל משמעות אמיתית בבקשתו הזהירה של יוסף. יוסף, על אף מעמדו, חושש להשמיע את בקשתו ישירות באוזני פרעה ונעזר בתיווכם של שרי המלך:

"וַיַּדְבֵּר יוֹסֵף אֵל בְּיַת פְּרָעָה לֵאמֹר אִם נָא מִצְאֹתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ דַּבְּרוּ נָא בְּאָזְנֵי פְּרָעָה לֵאמֹר: אָבִי הִשְׁבִּיעַנִי לֵאמֹר הִנֵּה אָנֹכִי מֵת בְּקִבְרֵי אֲשֶׁר פָּרִיתִי לִי בְּאֶרֶץ כְּנָעַן שָׁמָּה תִקְבְּרֵנִי וְעַתָּה אֲעֵלָה נָא וְאֶקְבְּרָה אֶת אָבִי וְאָשׁוּבָה" (שם נ', ד'-ה')

יוסף מתנצל ומבטיח בבקשתו לשוב לאחור הקבורה, אולם מרגע זה ואילך אנו עדים לשינוי יחסו של פרעה ליוסף ולמשפחתו. הסמכות הבלתי מוגבלת שנתנה ליוסף, הופכת לטבעת חנק מצד פרעה ושריו, המהדקים את שמירתם על בני המשפחה. הדבר בא באמתלה של כבוד המת, אולם

נדמה, שלאור דברינו עד כה, השאלה שהצבנו בפתיחה לעיון, לא רק שאיננה מקבלת מענה, היא אף מתעצמת: כיצד ניתן להסביר מהפך כה חד ביחסו של השליט המצרי לצאצאי משפחה, שאחד מראשיה הגיע למעמד כה בכיר, שבכך תבונתו הנדירה חלץ את הממלכה משקיעה כלכלית?

ד. הגורם לשינוי – צוואת 'אל נא קברני במצרים'

פרעה עושה מאמצים כבירים לקליטת משפחת יעקב במצרים. הוא מעלים עין מעיסוקם של אחי יוסף ברעית צאן, הנתפסת כ'תועבת מצרים', ומושיב אותם במיטב אדמות מצרים, בארץ גושן.

שיר הלל לשבח מקום ישובם נמצא בפפירוס שנכתב על ידי סופר מצרי קדמון:

"חבל ארץ נעים, אין כמוהו ... האל עצמו יסדו ... שדותיו מלאים כל טוב ... גנותיו רעננות וירוקות ... אסמיו מלאים תבואה... זיתים, תאנים, שכר, (פפירוס אנאסטאטי III ב, 1-9)⁵ דבש"

פרעה משקיע במשפחתו של מי שנתפס על ידו כנס של מצרים, כמי שהצליח לגבור על פגעי הטבע שאיימו לפורר את הממלכה, ולהובילה לצמיחה כלכלית. המגורים בארץ גושן, במיטב אדמות מצרים, נועד להבטיח את האחוזתם באדמותיה גם לאחר ששנות רעב יחלפו. תרומתה של משפחה הנהנית מחסות הא-ל, הינה אוצר שאסור להסתכן באיבודו.

תוצאות מאמציו של פרעה לא מאחרות לבא:

"וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיִּאָּחֲזוּ בָּהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד" (מז, כ"ז)

אף על פי כן, משהו מעיב על מנוחתו של פרעה. מרגע הגעתם של בני משפחת יוסף, משהו בביטחון של הטמעת יוסף בנבכי הממלכה המצרית נסדק. שמועות על צוואת יעקב מגיעות לפרעה, ומתוכן הוא למד, כי מצרים נתפסת כעיר מקלט עראית לבני המשפחה, ושאיפתם האידיאולוגית היא לחזור לארצם. חלקה האחרון של פרשת ויגש ושני הפרקים הראשונים של פרשת ויחי, מאששים את החששות של פרעה. הארועים מתרחשים אמנם בארץ גושן, זבת החלב של מצרים, אולם העיניים נשואות בהם לארץ ישראל:

• צוואת יעקב מכילה בקשה מפורשת שלא להקבר במצרים:

"וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת וַיִּקְרָא לְבָנוֹ לְיוֹסֵף וַיֹּאמֶר לוֹ אִם נָא מִצְאֹתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ שִׁים נָא יָדְךָ תַּחַת רִגְלֵי וְעֲשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וְאֶמֶת אֵל נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרַיִם: וְשִׁכַּבְתִּי עִם אֲבֹתַי וְנִשְׂאֹתֵנִי מִמִּצְרַיִם וְקִבְרַתִּנִּי בְּקִבְרָתָם וַיֹּאמֶר אָנֹכִי אֲעֲשֶׂה כְּדַבְּרְךָ" (מ"ז, כ"ט-ל')

כשיעקב חוזר על צוואתו באזני בניו, הוא מכסה כל אפשרות של פרשנות שגויה, ומפרט בארכונות חריגה ובלתי אופיינית, את מקום הקבורה המבוקש באופן מפורש:

"וַיֵּצֵא אוֹתָם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֲנִי נֹאֶסֶף אֶל עַמִּי קָבְרוּ אֹתִי אֶל אֲבֹתַי אֶל הַמְעָרָה אֲשֶׁר בְּשֵׂדֶה עֶפְרוֹן הַחֲתִי: בְּמְעָרָה אֲשֶׁר בְּשֵׂדֶה הַמְּכַפְלָה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִמְרָא בְּאֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר קָנָה אֲבֹרָהֶם אֶת הַשָּׂדֶה מֵאֵת עֶפְרוֹן הַחֲתִי לְאַחֲזַת

⁵ תרגום: א.פ. רייני, עולם התנ"ך, בראשית, תל אביב 2002, עמ' 242.

מצד האמת היא באה למנוע אפשרות של זליגת אחדים מבני המשפחה, חזרה לארץ ישראל, יריבתה של מצרים. בהתאם לכך, תיאורי מסע לוויית יעקב לארץ ישראל, הינם במישור הגלוי גילויי כבוד למת, שהיו מקובלים מאד במצרים העתיקה. אולם, במישור הסמוי מצויים ביטויים המקיימים זיקה ברורה, לביטויי השיעבוד העתידי במצרים, והבריחה ממנה:

"וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהַ עֲלֵה וְקַבֵּר אֶת אָבִיךָ כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעֶךָ:
וַיַּעַל יוֹסֵף לְקַבֵּר אֶת אָבִיו וַיַּעֲלוּ אֹתוֹ כָּל עַבְדָּיו
פְּרַעֲהַ זָקְנֵי בֵיתוֹ וְכָל זָקְנֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם: וְכָל בֵּית
יוֹסֵף וְאָחִיו וּבֵית אָבִיו רַק טַפָּם וְצִאֲנָם וּבְקָרָם
עָזְבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁוֹן: וַיַּעַל עִמּוֹ גַם רַכְבּוֹ גַם פְּרָשָׁיִם וְיָחִי
הַמִּמְחָה כְּבַד מְאֹד: ...וַיָּשָׁב יוֹסֵף מִצְרָיִם הוּא וְאָחִיו
וְכָל הָעֲלִים אֹתוֹ לְקַבֵּר אֶת אָבִיו אַחֲרֵי קִבְרוֹ אֶת
אָבִיו" (שם נ', ו'-ד)

ניצני השיעבוד מתחילים אם כן על ידי פרעה, אשר כן ידע את יוסף, ובגלל ידיעתו את יוסף. פרעה חושש מאד מבריחת המוחות מארצו, ועוד יותר מכך, הוא חושש מתרומתם של בני משפחת יוסף לממלכה היריבה הגובלת בארצם, והיתרון שהיא תקבל בזירה הבינלאומית מנוכחותם בה.

ממילא, דברי פרעה, אשר לא ידע את יוסף, הינם המשך ישיר של קודמו:

"הֲבֵנָה נִתְחַכְמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה
מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה
מִן הָאָרֶץ" (שמות א', י')

ניתן לשער שעושה זאת לאור עצות ההנהגה שקבל מאת קודמו לאסור את יציאתם מהארץ, ולדכא את ריבויים ותחומי העסקתם, מחשש שמא אלו ינוצלו בעתיד נגדם. חזון ברית בין הבתרים הינו, אם כן, גזרה א-לוהית קדומה, אולם דרכי מימושה הינם תוצאה של מעשי האדם, לטוב ולרע.

חזק חזק ונתחזק!

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עצינן ולד"ר ברכי אליצור תשל"ד
עורך: אורי יעקב בין
בית המדרש הווירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il
לביטול רישום לשיעור:
<http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php>